

Ф І Л О С О Ф І Я

УДК 165:130.2

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Володимир Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

З'ясовано, що науково-технічний раціоналізм та технічна діяльність набули універсального характеру і під їхнім впливом трансформуються духовність і девальвуються гуманістичні цінності. В контексті техногенної цивілізації розглянуто перспективи європейської цивілізації та місця людини в реалізації її сенсоважливих цілей. Проаналізовано варіанти цивілізаційного поступу та роль технікознавства у конструюванні гуманістичної парадигми виживання людства. Розкрито антропологічні виміри науки й техніки, які можуть слугувати імперативами технологічної діяльності людини.

Ключові слова: філософія, наука, техніка, технікознавство, техногенна цивілізація.

Сучасний світ нині живе в тривожному очікуванні, яке пов'язане з виявом численних кризових явищ фактично в усіх сферах життєдіяльності європейської цивілізації – економічній, екологічній, політичній, культурній і т. ін. А найважливіше – підриваються фундаментальні основи людського буття, ставиться під загрозу існування людини як такої. Завоювання нових цивілізаційних висот водночас несе непередбачені, неочікувано небезпечні загрози глобального характеру самому існуванню людини як цивілізаційному феномену. Причину сучасної кризи еволюції європейської цивілізації зазвичай вбачають в експансії науково-технічної раціональності, а конкретніше – у розвитку системи наукотехніки як визначального чинника цивілізаційних змін.

Наукові досягнення і заснована на них перетворювальна техніко-технологічна діяльність за своїми обсягами стали співмірними з процесами геологічного масштабу, що стало визначальною причиною технологічного характеру порушень механізмів самовідновлення й саморегуляції в екосистемах. Людина не просто користується досягненнями науково-технологічного прогресу, а, по суті, стає заручником нової техногенної цивілізації зі штучно створеним середовищем її буття, віртуальним інформаційним простором та пануванням ідеології масового необмеженого споживання. До того ж сучасний техногенний розвиток впливає на сутність та існування життєдіяльності людини, її свободу, ціннісні орієнтири та настанови, спосіб життя та свідомість. Під тиском всеосяжного в усіх сферах людського існування науково-технічного раціоналізму трансформуються духовна сутність та духовні виміри власне людського світу. Охоплюючи сфери духовності, свободи та творчості, технічна діяльність набуває ознак універсального характеру, девальвуючи гуманістичні цінності. Людина з творця та самоцілі перетворюється в засіб

цивілізаційного процесу. Надія на певну незалежність від природної стихії за допомогою людського розуму та здобутків науково-технічного прогресу призводить до тотальної залежності від долі технічного.

Інакше кажучи, людина потрапляє в породжений нею світ технократичного буття, в якому інтелектуально-духовні можливості людини втрачають своє самодостатнє існування, а їхня самоцінність визначається лише метою та цінностями технологічного розвитку суспільства.

Завдяки грандіозним науково-технічним здобуткам на рубежі тисячоліть час почав “розкручуватись” із небувалим прискоренням, і просторова еволюція замінила часову (В. Стюпін). Ми стали свідками небачених за своєю глибиною та фундаментальністю трансформаційних світових історичних процесів та макроцивілізаційних утворень; історія набула обрису постісторії (В. Кримський); набув також реальних обрисів міф про кінець історії через не тільки техногенні загрози, вичерпність природних ресурсів, варваризації культури, джерела якої в культурно-генетичному коді людини як такої (Х. Ортега-і-Гасет), а передусім через гуманістичні хиби та обмеженість наявної ціннісної парадигми як духовного плану або ідеї системоорганізації, що спрямовує розвиток та визначає суть європейської цивілізації. Людина не знає, за яким годинником їй жити.

А ще підривається живий зв'язок через традиції поколінь. Під тиском техногенної цивілізації розмивається, деконструюється ціннісне ядро етнокультур, які не лише визначають минулий та теперішній стани, але й “задають” перспективу розвитку етнопонаціональних спільнот. Культура як дім буття людини, як власне засіб, завдяки якому “відбувається” людина, існує лише в національному вигляді та вимірі, визнається етнопонаціональною персоніфікованістю досвіду, цінностей, історичного часу та відповідністю й готовністю до викликів сьогодення – тобто історичної перспективи.

Розвиток комп'ютерних систем та Інтернету, створення за їхньою допомогою нових типів організації управління та глобалізаційно-інтегративні процеси заклали основи переходу нашої цивілізації до нової просторово-часової метрики на етап постіндустрії, “яка засвоює вже не окремі сили природи, а інтегрує планетарні (земні), космічні та субатомні світи діяльності людини як громадянина ноосфери, володаря інформаційного універсуму” [2, с. 23].

В такій ситуації актуальними є питання щодо перспектив європейської цивілізації та місця людини в реалізації її сенсоважливих цілей, філософського осмислення такого феномену, як сучасна техногенна цивілізація – що вона становить собою, яка її доля, чи можливі інші варіанти цивілізаційного поступу? Людина, загублена в цивілізаційному потоці, є елементом технократичного дискурсу чи повністю затисненою в лещата наукотехнократизму? Це одна із перспектив, що малоподібна на оптимістичну та гуманістичну. Інша лінія цивілізаційного поступу ґрунтується на об'єктивному аналізі наявного стану речей, тенденцій цивілізаційних змін та конструюванні нової парадигми досягнення гуманістичного ідеалу загальноцивілізаційного процесу.

Очевидно, такий пласт проблем вимагає власне філософського осмислення, і він може бути редукований до системи питань філософського характеру, а саме – у чому суть теперішнього етапу суспільного розвитку, який отримав назву техногенної цивілізації, яке місце людини у ній, які сутнісні виміри та природа техніки? Чи

насправді здатна наука подати справжню картину реальності та чи здатна вирішувати кардинальні проблеми людського буття та людської екзистенції? Чи існують імперативи предметно-перетворювальної технологічної діяльності людини?

Загалом, з одного боку, цей перелік питань можна значно продовжити і розширити, а з іншого, – узагальнити до трьох, а саме: в чому суть сучасної техногенної цивілізації, які генетично об'єктивні характеристики науки та в чому суть технічного як атрибутивного людській природі. Загострено це питання можна сформулювати й так: наука і техніка як цивілізаційні феномени мають свою незалежну ні від чого логіку розвитку і визначають смисложиттєву мету та цінності людини і суспільства. Це – одна парадигмальна інтерпретація науки і техніки. Інша – ґрунтується на розумінні природи науки і техніки, яка імпліцитно визначально зумовлена антропологічним змістом. Головне дратівливе питання стосується того, чому людина у своїх прагненнях та діях подібна до метелика, який досконалий у своїй природній доцільності та естетичності, проте фатально спрямований на світло вогню?

Людина наділена Божою іскрою до пізнання світла істини, способом себе-утвердження та самореалізації не просто у діяльності, яка є наслідуванням наявних зразків та норм праці, а діяльності, яка має ознаки творчості та має креативний предметно-перетворювальний характер. Саме тому людина приречена (якщо прагне залишатись людиною) постійно виходити за межі наявно даного, трансцендентувати свою суб'єктивність у форми предметно-практичної діяльності, в яких вони інтегруються, зливаються з природними об'єктивними закономірностями та соціальною доцільністю. Отже, людина завжди знаходиться у диспозиції до даності наявного, сталого, досягнутого – тобто до себе, до природи, до суспільства. Силоне поле динамічно змінюваної напруженості людської душі, її силові екзистенціали спрямовані на пізнання і перетворення, точніше, на реалізацію діяльнісного ланцюжка – “пізнання як фіксація істинності” – “пізнання перетворювання” – “предметно-практичне конструювання”. Саме в постійній зміні своєї іманентної духовної сутності (духовного розуму) та зовнішнього світу (соціального і природного) відбувається збереження людської духовності як ідентифікуючого виміру та коду людського.

Перетворення зовнішнього світу та створення іншої штучної природи здійснюється коштом науково-технічних здобутків. Цілком зрозуміло, що через кризові явища сучасного світу небезпідставно критикують науку і техніку та водночас із науково-технічною раціональністю пов'язують оптимістичні надії на позитивну цивілізаційну перспективу.

Наукова раціональність зводить все до причиново-наслідкової логіки. Тут раціональним є те, що можна пояснити і що має причини. Крім того, раціональність належить і до організації діяльності та її результатів, тобто є цілераціональною та ціннісно-раціональною діяльністю.

Ідеал науковості повинен бути пов'язаний з ідеєю плюралізму, яка ґрунтується на генетичному ядрі наукової діяльності як особливості семіотичної праці щодо побудови теоретичних конструктів, теорій, ідеальних об'єктів тощо. Необхідно також мати на увазі, що наукове пізнання спрямоване на різну мету, різні об'єкти пізнання, залежно від того, що ми робимо, яку мету реалізуємо – пізнати і пояснити, пізнати і зрозуміти, пізнати процес конструювання і проектувати нову дійсність, зокрема соціальну.

Піама Гайденок вважає, що універсальне поширення природознавства, а з ним і засилля наукової раціональності як способу і принципу побудови будь-якої системи діяльності призвели до зменшення значення та, по суті, усунення розуму як визначального духовно-теоретичного феномену, в якому, власне, синтезуються теоретичні досягнення, практичний досвід та моральні цінності.

Проблема в тому, що впродовж багатьох років наука була “верховним вершителем” долі людства, а сьогодні перед новими викликами техногенної цивілізації переосмислюють роль і місце науки в розвитку європейського культурного середовища цивілізації та, власне, і її генетично визначальні характеристики та властивості. Критикуючи науку, нерідко її гріхи надто перебільшують та абсолютизують. Вона, за своєю природою та іманентно-генетичною означеністю, не може бути універсальним засобом пізнання, а відтак – єдиною універсально-теоретичною основою осягнення та перетворення світу, єдиною підставою системотворчої діяльності людини. Наука – це один із багатьох способів пізнання.

Очевидно, треба мати на увазі й те, що масштаби технологічних змін та парадигма екстенсивного розвитку суспільного виробництва фактично призвели до стану межовості у використанні природних ресурсів. Який же ресурс актуально і потенційно невичерпний? Це – духовний розум. Саме людина в царині своєї духовності має опертя на моральні імперативи, які й визначають місце і масштаб використання наукового розуму для реалізації нової (або скорегованої) програми розвитку європейської цивілізації. В. Стьопін бачить таку програму в розробці етики виживання, Г. Йонас – в експлікації етичних принципів теорії відповідальності, В. Розін – у відмові від технократичного дискурсу, М. Мемфорд – у необхідності деструкції, розпаду сформованих у культурному середовищі складних ієрархічних структур людської діяльності (мегамашин). Крім того, існують й інші підходи, які, визнаючи негативний вплив техніки та технології на сутнісні виміри людини та природу, вважають, що не можливо гуманізувати науково-технічний поступ. Це пов’язано, як вважає Х. Сколімовські, зі стійкістю науково-технічних систем до спроб імплантації гуманістичних цінностей. Своєю чергою, М. Гайдегер вважає, що необхідно усвідомити об’єктивний факт того, що сучасна техніка перетворила людську суб’єктивність у постав (Gestell) і саму людину з її неповторною суб’єктивною сутністю, і навіть природу. Загалом, філософсько-культурологічні та соціально-філософські розмірковування щодо перспектив людства перенасичені песимістичними передчуттями невідворотності деструктивних процесів у європейській цивілізації та культурі, скептичною оцінкою щодо морального потенціалу людини та людства.

Мабуть, такий стан справ зумовлений, як це не виглядає неоднозначно, не до кінця усвідомленими можливостями людини, яка вийшла на глибинно-ментальний рівень осягнення природи світу. По суті, вона стала співтворцем реальності мікросвіту та, очевидно, соціальної дійсності. Масштаби природних сил, розкодованих людиною, нерідко “мисляча тростинка” об’єктивно не усвідомлює. Проте, незважаючи на всі досягнення природничо-технологічного дискурсу (В. Розін), людина й далі для себе за сімома печатями. І йдеться не стільки про наукову рефлексію над природно-духовною сутністю людини, як, швидше, про загубленість людини в дещо нетрадиційному плані. Людська духовна субстанція “загубилась”,

людина перестала (або перестає) бути передусім духовною одиницею, здатною до постійної духовної розмови, співміряти свої дії та помисли з абсолютним та дискусією зі самим собою. Людина ніколи не редукує себе до іманентно вихідних духовно-креативних начал, бо тоді б цивілізаційний проект “людина”, напевно, і закінчився би. Світ є не стільки для того, щоби з’ясувати його закономірності, скільки є засобом розуміння людиною себе та визначення свого місця і призначення у ньому, самовідчуття своєї ідеї буття.

Нині ж існує неспівмірність між можливостями, які відкриває науково-технічний поступ, і морально-культурними цінностями людини і суспільства. З розвитком суспільства техніка, штучно створене, стає, по суті, визначальним фактором, що детермінує не лише соціальні та природні процеси, але й змінює світ самої людини. Вона стає домінуючою силою, нерідко самоціллю творчих зусиль людини. Тому сучасну людину називають вже не тільки “розумною” й “умілою”, але Homo technocraticus. Справедливою у такому контексті є думка А. Печеї: “Справжня проблема людського виду на цій стадії його еволюції полягає в тому, що він виявився нездатним з культурного погляду йти в ногу та пристосовуватися до тих змін, які він сам привніс у цей світ. Оскільки проблема, що виникла на цій критичній стадії його розвитку, є всередині, а не поза людською істотою, узятою як на індивідуальному, так і на колективному рівні, то і вирішуватися вона повинна передусім і головню всередині нього самого” [3, с. 431].

Поряд зі самою технікою виникло і почало швидко розвиватися технікознавство – особлива сфера пізнавальної діяльності, яка вже давно є розгалуженою системою технічних наук, їхніх засобів та результатів. Саме технічне знання є предметним виявом унікальної здатності на базі свого мислення формувати мету та реалізовувати, матеріалізувати її у конструкційній, предметно-перетворювальній діяльності. Власне, завдяки технічному знанню здійснюється перехід від наявного, реально даного, буття у світ гіпотетичних конструкцій, реалізується можливість виходу людини за межі своєї суб’єктивності у світ об’єктивної даності, тобто здійснюється те, що у філософії отримало назву трансцендентування.

Сьогодні масштаби технізації світу, яка пронизує, по суті, всі аспекти людської життєдіяльності, соціальна вага результатів впровадження наукових досягнень у практику зумовлюють всезростаючий інтерес до технікознавства дослідників найрізноманітніших галузей науки, зокрема філософів. Саме у сфері технікознавства здійснюється своєрідний синтез світоглядних настанов, наукового знання та соціальних чинників, враховуються (чи ігноруються) допустимі межі й напрями технократичного освоєння світу.

Традиційно у філософсько-соціологічних дослідженнях до аналізу техніки, технікознавства підходили з позицій розуміння техніки як засобу (елемента) продуктивних сил, чогось зовнішнього щодо людини. Технічне, загалом, оцінювали у межах відомої дихотомії “технічне (штучне) – природне”, “людина (суспільство) – техніка”. Технікознавство розглядали переважно в контексті практичного, прикладного, знання (прикладна сфера технікознавства), гносеологічний аналіз проводили зразками і засобами, виробленими головню природничою наукою. Зазначимо, що незважаючи на всі обмеження, які існують за таких підходів, отримано вагомі результати. Не менш важливо розглянути техніку, технікознавство, технічне

загалом в ширшому контексті як спосіб та умову буття людини, невід’ємно атрибутивну її сутність, з’ясувати перспективи і можливості людини, межі перетворювальних і пізнавальних можливостей, зрештою, – як визначальний чинник, що детермінує внутрішній світ людини.

Виходячи із визнання того, що науково-теоретичне знання не містить у собі безпосередньо даних алгоритмів, механізмів, способів його реалізації, матеріалізації, необхідно визнати, що є пласт практико-технологічного знання, яке поєднує світ наукової реальності зі світом соціальної потреби та людського досвіду. Це дає підстави розглянути техніку, технічне знання не тільки як умови людського буття, але й сфокусувати увагу на з’ясуванні, чому і як техніка, технікознавство стали атрибутом людської діяльності, визначаючи не лише форми, але й у масштабніших вимірах її зміст. Важливо усвідомити, як техніка, технічне знання перетворилися з необхідного, функціонально підлеглого людині та її меті засобу в чинник, який визначає межі й можливості предметно-перетворювальної та пізнавальної діяльності, нерідко вносячи деструктивні, суттєві та глобальні зміни не тільки у природне середовище, але й загрожуючи людині, трансформуючи її моральні цінності.

Напевно, саме тому актуально з’ясувати природу технікознавства як проміжної ланки у системі “наука-виробництво”, проаналізувати його синтетичну природу в контексті діалектики пізнавального та предметно-перетворювального відношення. Це дасть змогу не лише визначити місце технікознавства у структурі наукового знання, але й розкрити конкретні механізми піднесення пізнавальних потенцій технічної науки.

На особливу увагу заслуговують процеси взаємодії технікознавства з іншими галузями науки, що є важливим чинником їхнього розвитку. Передусім варто проаналізувати процеси інтегративної взаємодії різних наукових конструктів, і зокрема ту їхню сферу, сутність якої визначається (і вичерпується) процесом синтезу. Річ у тому, що ознакою синтезу як такого, що виражає завершальний акт інтегративної взаємодії двох і більше складових, є поява нового елемента, сутність якого незводима до якості передуючих йому елементів. У сфері гносеології можна виділити загалом елементарний синтез знання (коли нове знання виникає внаслідок взаємодії різного роду знань) та синтез конструктів наукової теорії (або теорій). Очевидно, що інтегративно-синтетичні процеси в науковому (зокрема технічному) пізнанні – це шлях до вдосконалення гносеологічної потужності теорій. Тому, аналізуючи інтегративні процеси, знаходимо конкретні фактори посилення пізнавальних можливостей науки, механізми приросту знання. В контексті нашого розгляду головну увагу звертаємо саме на технічне знання.

Перелік теоретико-методологічних проблем теперішнього стану розвитку техногенної цивілізації об’єктивно зумовлює потребу саме у філософській рефлексії над науково-технічними феноменами. Власне, завдяки такому аналізу лише й можна розкрити соціокультурний потенціал науково-технічного розвитку та експлікувати генетично-антропологічну сутність науки і техніки.

Можливо, саме тому інтерес до філософського аналізу науки і техніки суттєво зріс останнім часом. Вважаємо, по-перше, що інтерес до науки та техніки, філософське осмислення тенденцій їхнього розвитку, особливостей пізнання ніколи не згасав. Проте нині, коли наука прагне знайти відповіді на питання про глибинні структури життя, чи всесвіту, коли обсяг науково-технічної інформації подвоюється

кожні 5–7 років, осмислення сутності такої духовної діяльності, як наукова є вкрай актуальним завданням. Це не просто суто науковий, абстрактний інтерес, а духовно-інтелектуальна потреба нашого часу. По-друге, треба мати на увазі, що роль науки і техніки у формуванні нашої цивілізації не просто велика, а, по суті, визначальна. Не перебільшуючи, європейська культура – це витвір науково-технічної раціональності. І саме тому філософська рефлексія над наукою як формою самоутвердження людини сьогодні має об'єднати не тільки філософів, але й представників найрізноманітніших її напрямків.

Філософія – це джерело й опорна точка неспокою людської духовності як основи для продукування сенсожиттєвих питань, а головне – “шукає метафізичну оселю дому Буття людства” [1, с. 17]. Філософія – інтелектуально-духовний гумус (чорнозем), моральний розум, на якому і завдяки якому людина може себе ідентифікувати та визначати особистісні сенсожиттєві питання, що становлять сутність її вибору, долі. Водночас філософія, точніше філософування, утверджує віру і можливість досягнення істини як людської опори життєвої точки та виміру буття. “Народивши” науку, філософія подарувала їй фаустівський дух нескореності й непокірності на складному шляху досягнення істини та служіння її принципам – своєрідний гносеологічний оптимізм. Філософія акумулювала історичний досвід людства в освоєнні світу, можливостей його пізнання та перетворення. Завдяки чому і виростає будинок буття людини з фундаментально визначальними метафізично-граничними його основами. Отже, можна констатувати цікаву метаморфозу – філософія перетворилась зі стороннього споглядального способу освоєння світу в ефективний засіб розуміння і розкриття суті науково-технічних проблем. Водночас розвиток техногенної цивілізації як результат реалізації парадигми раціоналістичного способу освоєння світу народжує, інститулює цілу низку фундаментальних людиновимірних філософських проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів. К.: ПАРАПАН, 2003.
2. *Кримський С. Б.* Смысл постісторії // *Філософська думка*, 2006. №4. С. 22–35.
3. *Печчеи А.* Человеческие качества. М.: Прогресс, 1985.

**PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENT
OF SCIENCE AND TECHNIQUES**

Volodymyr Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

It is shown that scientific and technical rationalism and technical activity gained universal character, under act of which spirituality is transformed and humanism values are devalued. In the context of technogenic civilization the prospects of European civilization and place of man are considered in realization of its senseimportant aims. The variants of civilization advancement and role of technique-knowing are analysed in constructing of humanism paradigm of survival of humanity. The anthropological measuring of science and technique, which can serve as imperatives of technological activity of man, are exposed.

Keywords: philosophy, science, technique, technique-knowing, tehnogenic civilization.

**ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ
НАУКИ И ТЕХНИКИ**

Владимир Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Показано, что научно-технический рационализм и техническая деятельность приобрели универсальный характер, под влиянием которых трансформируется духовность и девальвируются гуманистические ценности. В контексте техногенной цивилизации рассмотрено перспективы европейской цивилизации и место человека в реализации смыслозначимых целей. Проанализировано варианты цивилизационного развития и роль техникovedения у конструировании гуманистической парадигмы выживания человечества. Раскрыто антропологические измерения науки и техники, которые могут служить императивами технологической деятельности.

Ключевые слова: философия, наука, техника, техникovedение, техногенная цивилизация.

Стаття надійшла до редколегії 3.02.2009

Прийнята до друку 11.03.2009